

PRETTIESISKA RĪCĪBA LĪGUMTIESĪBĀS

UNLAWFUL CONDUCT IN CONTRACT LAW

Reinis Ivanovs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Unlawful conduct as a prerequisite for the civil liability is an essential aspect of both tort law and contract law. It is recognised in Latvian legal doctrine that the concept of excuse as liability regime is applicable in contract law. However, the content of the concept of excuse has been viewed and addressed in different ways. In the author's view, the concept of excuse in contract law should be interpreted broadly. This means that, according to the concept of excuse, excuses could be defined in law and in the contract, including absence of fault.

Atslēgvārdi: prettiesiska rīcība, līgumiska saistība, attaisnojumu koncepcija

Keywords: unlawful conduct, contractual obligation, concept of excuses

Ievads

Prettiesiska rīcība kā priekšnoteikums civiltiesisko seku radīšanai ir būtisks aspekts kā delikttiesībās, tā arī līgumtiesībās. Analīze par prettiesisku rīcību delikttiesībās¹ ir rezultējusies ar skaidru izpratni par atbildības modeli. Proti, delikta gadījumā par prettiesisku rīcību uzskatīs tādu darbību vai bezdarbību, kas aizskar cietušā tiesiski aizsargātos labumus un kas neatbilst krietna un rūpīga saimnieka rīcības standartam.² Tādēļ ārpuslīgumiska pārkāpuma gadījumā, pamatojoties uz Civillikuma³ 1635. panta pirmo daļu un 1649. panta pirmo daļu, pamatā ir piemērojams vispārīgais vainas modelis. Tomēr līgumiskas saistības pārkāpuma gadījumā joprojām būtu nepieciešams pievērsties prettiesiskas rīcības un ar to saistīto jautājumu analīzei.

¹ Sk., piem.: Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 283. lpp.; Kārklīšs J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. Latvijas Universitātes žurnāls. Juridiskā zinātne, 2015, Nr. 8, 155.–156. lpp.; Brants E. Vainas un tās pakāpju nozīme civiltiesiskās atbildības kontekstā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022.

² Augstākās tiesas 04.10.2022. spriedums lietā Nr. SKC-8/2022 (C33642915), 14.1. punkts.

³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [02.03.2025. red.]

1. Līgumiskas saistības pārkāpuma konstatācija

Augstākās tiesas praksē jau vairākkārt ir minēta vispārīga shēma. Atbilstoši šai shēmai būtu jāanalizē pretiesiska rīcība līgumtiesībās un, lai konstatētu pretiesisku rīcību līgumtiesībās, cietušajam jāpierāda, pirmkārt, tiesiskas līgumiskas saistības esība, ko atbildētājam bija pienākums izpildīt, un, otrkārt, izpildīšanas termiņa iestāšanās. Savukārt atbildētājam pēc analogijas ar Civillikuma 1838. pantu jāpierāda, ka viņš savu no līguma izrietošo saistību ir izpildījis, ja viņa pienākums izteicies aktīvā darbībā.⁴ Shēmas turpinājumā tiesa, atsaucoties uz tiesību doktrīnu, norāda, ka, lai atspēkotu prasītāja apgalvojumus (pierādījumus) par vainas esību, atbildētājam jāuzrāda un tiesai jāpārbauda juridiski nozīmīgu attaisnojumu esība. Līdz ar to vainas konstatēšana reducējas uz attaisnojumu vērtēšanu.⁵ Tātad pretiesiskas rīcības konstatāciju līgumtiesības var iedalīt divos posmos. Pirmajā posmā noteikti apstākļi ir jāpierāda kreditoram (cietušajam), savukārt otrajā posmā vērtē parādnieka (līguma pārkāpēja) attaisnojumus.

No minētajām tiesas atziņām var izdarīt vairākus secinājumus par pretiesiskas rīcības konstatēšanas pirmo posmu. Pirmkārt, jāvērtē ir nevis iespējamais līguma pārkāpums kopumā, bet gan atsevišķas līgumiskas saistības pārkāpums. Proti, ar “pretiesisku rīcību līgumtiesībās” jāsaprot konkrētas no līguma izrietošas saistības pārkāpums. Otrkārt, kā to liecina atsauce uz Civillikuma 1838. pantu, līgumiskas saistības pārkāpuma gadījumā būtisks ir saistību iedalījums darbībā un bezdarbībā, t. i., pastāv atšķirība līgumisku saistību pārkāpumā atkarībā no tā, vai saistība no parādnieka pieprasīja aktīvu darbību vai, tieši otrādi, – bezdarbību.

Saistību iedalījums parādnieka darbībā un bezdarbībā ir būtisks, jo tiesvedības gadījumā cietušajam kā prasītājam obligāti ir jāspēj uzrādīt prasības pamatu. Prasītājam jānorāda prasības: 1) aktīvais pamats, t. i., prasītājam piederošās tiesības, un 2) pasīvais pamats, t. i., atbildētāja darbība vai nolaidība, ar ko šīs tiesības traucētas.⁶ No prasības aktīvā pamata viedokļa prasītājam jāpierāda tie fakti, kas radījuši aizskartās tiesības. Savukārt no prasības pasīvā pamata jāpierāda, kā atbildētājs šo aizskārumu ir izdarījis.⁷

Dr. iur. Erlens Kalniņš, analizējot prof. V. Bukovska atziņas par prasības aktīvo un pasīvo pamatu, ir uzsvēris, ka, ja tiesību aizskārumus izpaudiv atbildētāja bezdarbībā (kad saistība paredzēja aktīvu darbību), prasītājam ir jāpierāda vienīgi savas prasības aktīvais pamats, kā rezultātā uz atbildētāju pāriet pienākums pierādīt prasības pasīvā pamata neesamību.⁸

⁴ Augstākās tiesas 05.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-59/2020 (C30574215), 10.1. punkts.

⁵ Augstākās tiesas 23.11.2023. spriedums lietā Nr. SKC-49/2023 (C33523419), 8.2. punkts. Ar atsauci uz: Torgāns K., Kārklīņš J. Civiltiesiskās atbildības modeļi pēc vainojamības pazīmes. Jurista Vārds, 08.09.2015., Nr. 35 (887), 14.–26. lpp.

⁶ Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 303. lpp.

⁷ Civilprocesa likums (1938. g. izd., 1939. g. iespied.) ar paskaidrojumiem – izvilkumiem no Latvijas Senāta un Tiesu palātas spriedumiem un no attiecīgās zinātniskās literatūras, kā arī ar dažiem aizrādījumiem uz likumdošanas motīviem. Sastādījuši F. Konradi, T. Zvejnieks u. c. Rīga: Valsts tipogrāfijas iespiedums, 1939, 148. lpp.

⁸ Kalniņš E. Par pierādīšanas pienākuma iztīrījumu Vladimira Bukovska “Civilprocesa mācības grāmata”. Jurista Vārds, 2013, Nr. 17 (768). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/256377-par-pieradisanas-pienakuma-iztirzajumu-vladimira-bukovska-civilprocesa-macibas-gramata/> [aplūkots 02.03.2025.]

Tādējādi gadījumos, kad saistība no parādnieka pieprasīja aktīvu darbību, kreditoram (prasītājam) pietiek pierādīt līgumiskas saistības pastāvēšanu un saistības izpildes termiņa iestāšanos. Kolīdz tas ir pierādīts, atbildētājam ir jāpierāda, ka viņš saistību ir izpildījis. Līdz ar to var secināt, ka gadījumos, kad no līguma pārkāpēja puses bija prasāma aktīva rīcība, darbojas saistības neizpildes prezumpcija, kas parādniekam (atbildētājam) ir jāatspēko. Proti, tas ir atbildētāja pienākums pierādīt pozitīvu faktu – saistības izpildi. Turpretī, ja līgumiskā saistība paredzēja atturēšanos no darbības, tieši kreditoram (prasītājam) ir jāpierāda, ka parādnieks ir pārkāpis bezdarbības pienākumu. Piemēram, ja parādnieka pienākums bija veikt naudas samaksu (aktīvu darbību), tad atbilstoši Civillikuma 1838. panta pirmajai daļai samaksas fakts jāpierāda pašam parādniekam. Savukārt konkurences ierobežojuma pārkāpums pēc darba tiesisko attiecību izbeigšanas (bezdarbības pārkāpumu) ir jāpierāda pašam cietušajam.

2. Atbildības modelis

Otrajā posmā, kad “vainas konstatēšana reducējas uz attaisnojumu vērtēšanu”, būtu nepieciešams saprast, atbilstoši kādam atbildības modelim šie attaisnojumi būtu jāvērtē. Tiesību doktrīnā atbildības modelis līgumtiesībās ir analizēts, salīdzinot Civillikuma regulējumu ar starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem. Šīs analīzes rezultātā ir izdarīts secinājums, ka gan starptautiskie civiltiesību unifikācijas dokumenti, gan Civillikums līgumtiesībās paredz attaisnojumu koncepciju kā atbildības modeli. Tomēr attaisnojumu koncepcijas saturs abos gadījumos izrādījies atšķirīgs. Atšķirībā no starptautiskajiem unifikācijas dokumentiem, kuros vainai līguma pārkāpumā netiek piešķirta nozīme, Civillikumā ir paredzēta parādnieka vainas prezumpcija.⁹ Līdz ar to tiesību doktrīnā konstatētais atbildības modelis līgumtiesībās ir vainas prezumpcija.

Vainas prezumpcija kā līgumiskās atbildības modelis tiesību zinātnē ir minēts jau sen. Piemēram, uz vainas prezumpcijas pastāvēšanu līgumtiesībās jau norādījis prof. Konstantīns Čakste: “Vaina līgumisko saistību nepildīšanas gadījumā tiek prezumēta. Ja parādnieks nav vainojams, tad viņš var novilcināt izpildījumu, bet tad viņam jāpierāda savas vainas trūkumu vai neesamību.”¹⁰ Taču diskusija par šāda atbildības modeļa piemērotību ir aktualizējusies tikai pēdējo gadu laikā.

Diskusijas pamats ir Civillikuma regulējuma nekonkrētība par atbildības modeli līgumtiesībās. Vispārīga norāde par vainas nozīmi līgumtiesībās ir ietverta Civillikuma 1649. panta otrajā daļā, kas nosaka: “Noteikumi par to, kāda neuzmanības pakāpe atzistama par vainu no līguma izrietošās attiecībās vai svešu lietu pārvaldībā, kā arī ceļot prasības pret kādu personu sakarā ar svešu lietu valdījumu, norādīti attiecīgās vietās.” Minētā tiesību norma nesniedz konkrētu atbildi par atbildības modeli, tikai dod norādi par vainas pakāpes nozīmi likumā paredzētos gadījumos.

⁹ Minētā sistēma izriet no vismaz jau 2003. gadā publicētās salīdzinošās tabulas par Latvijas Civillikumu un civiltiesību starptautiskajiem unifikācijas dokumentiem. Sk.: Torgāns K. The Concept of Fault in Latvian Contract Law Requires Adjustment. Humanities and Social Sciences. Latvia, 2003, No. 3 (40), p. 99. Tādā pašā redakcijā šī sistēma ir publicēta arī 2017. gadā. Sk.: Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. 2017, 114. lpp.

¹⁰ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 157. lpp.

Šīs tiesību normas priekštecis bija Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas jeb Vietējo civillikumu kopojuma¹¹ (turpmāk – VCK) 3302. pants. Minētā VCK norma paredzēja: “Noteikumi par to, kada neuzmanības pakape pieskaitama par vainu no līguma izrietošās attiecībās vai svešu lietu pārvāldībā, kā arī ceļot pretenzijas pret kādu personu sakarā ar svešu lietu valdīšanu, norādīti attiecīgā vietā. – Skat, piem. 431. un turpm. p., 1229. un turpm. p., 1479. un turpm. p., 2196. p. un par atsevišķiem līgumiem.” Tādējādi arī vēsturiskais regulējums noteica, ka likumā noteiktos gadījumos vainas pakāpei ir piešķirama nozīme.

VCK 3302. panta piezīme ar piemēru uzskatījumu nav pārņemta Civillikumā. Interesanti, ka šajā piezīmē ir atsaucē uz dažādu veidu tiesiskajām attiecībām, no kurām visas nevarētu uzskatīt par “tīri līgumiskām”. Piemēram, VCK 431. pants regulēja aizbildņa un aizbilstamā attiecības, VCK 1229. pants noteica no personālservitūta izrietošu lietošanas tiesību izmantošanu, visbeidzot, VCK 1479. pants paredzēja rokas ķīlas objekta glabāšanas rūpību. Ņemot vērā VCK 3302. panta plašo piemērošanas spektru, no tā nevar izdarīt vispārīgu secinājumu par vainas prezumpcijas esamību Civillikumā.

Ņemot vērā, ka līgumtiesību atbildības modelis tieši neizriet no likuma, vainas prezumpcijai ir bijuši dažādi pamatojumi tiesību zinātnē. Piemēram, kā viens no variantiem ir vispārīgas vainas prezumpcijas izsecināšana no Civillikuma 1644. panta pirmās daļas, kas nosaka: “Kas otram nodara kaitējumu bez ļauna nolūka, ja viņš par šo kaitējumu ir vainojams, pielaiž neuzmanību.” Taču kā pietiekami labs pretarguments šādas prezumpcijas neesamībai ir Augstākās tiesas atziņa par prezumpciju konstatāciju – prezumpcijai ir jābūt likumā tieši noteiktai.¹² Tā kā Civillikuma 1644. panta pirmās daļa neparedz tiešu prezumpciju, šī tiesību norma nebūtu izmantojama par pamatu vispārīgas vainas prezumpcijas piemērošanai līgumtiesībās.

Otrs pamatojuma avots ir informācijas sadale starp cietušo un tiesību aizskārtāju. Šajā sakarā tiek norādīts, ka ārpuslīgumisks pārkāpums tiek nodarīts negaidīti (vismaz vienai pusei) un bez iepriekšējas pušu vienošanās. Savukārt, pastāvot līgumattiecībām, puses var veikt zināmus priekšdarbus, lai aizsargātu savas intereses iespējamā līgumpārkāpuma gadījumā, piemēram, nosakot līgumsodu.¹³ Tādēļ līgumtiesībās, attiecinot citu valstu tiesību zinātnieku atziņas, tiek secināts, ka līguma pārkāpuma apstākļi atrodas parādnieka, nevis kreditora sfērā. Tā kā informācijas “pārsvars” ir līgumiskās saistības pārkāpējam, uz pārkāpēju būtu attiecināma vainas prezumpcija.¹⁴

Autora ieskatā, informācijas sadalījums delikta un līguma gadījumā nebūtu uzskatāms par argumentu prezumpcijas piemērošanai. Nav rodams pamatojums, kādēļ delikta gadījumā, kad cietušais, iespējams, pat nezina pārkāpēju, būtu piemērojams cietušajam nelabvēlīgāks atbildības modelis nekā līgumisku attiecību gadījumā. Proti, no vienas puses, delikta gadījumā cietušajam ir mazāk informācijas par prettiesisko rīcību un nav iespējams preventīvi pieligt saistības pastiprinājumus negatīvo seku mazināšanai. Taču, no otras puses, kaitējuma novēršanai ir sarežģītāks

¹¹ Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Vietējo Civillikumu kopojums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab., 1928.

¹² Augstākās tiesas 09.12.2019. spriedums lietā Nr. SKC-318/2019 (C29347017), 7.1. punkts.

¹³ Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: AGB, 1997, 118. lpp.

¹⁴ Posner E. A. Fault in Contract Law. Michigan Law Review, Vol. 107, No. 8, Symposium: Fault in American Contract Law, 2009, p. 1444.

atbildības modelis (pašam jāpierāda vainojamības esamība). Līdz ar to informētības arguments norādītu tieši uz pretēju atbildības modeļu sadali, deliktā cietušajam piedāvājot atvieglotāku pierādīšanas modeli, nevis vispārējo vainas modeli. Ņemot vērā minēto, nevar piekrist, ka Latvijā visaptverošs atbildības modelis līgumtiesībās ir vainas prezumpcija. Tādēļ turpmāk autors sniegs savu redzējumu par attaisnojumu koncepcijas saturu Latvijas līgumtiesībās.

Attaisnojumu koncepcijas kā jebkura atbildības modeļa centrālais elements ir vainas nozīme. Vainas nozīmes sakarā uz būtisku līgumisku saistību iedalījumu ir norādījis *Dr. iur.* Edijs Brants. Līgumiskas saistības var iedalīt atkarībā no tā, vai neuzmanība no parādnieka puses ir uzskatāma par attaisnojumu saistības neizpildei. Ja parādnieka attaisnojums ir vainojamības neesamība, tad konkrētā līgumiskā saistība atbilst “saprātīgo pūļu pielikšanas modelim”. Ar pienākumu pielikt visas saprātīgās pūles saprot atbildību par vainojamību, jo šādu līgumisku pienākumu izpildē tiek vērtēta parādnieka rīcības atbilstība prasītajam rūpības standartam. Savukārt ar pienākumu “sasniegt (nodrošināt) noteiktu rezultātu” saprot atbildību neatkarīgi no vainas, jo šādu pienākumu izpildē nav juridiskas nozīmes parādnieka rīcības atbilstībai rūpības standartam.¹⁵ Tātad vainojamības kā attaisnojuma esamība ir nošķiruma aspekts tam, kādam modelim piekrist konkrētā līgumiskā saistība.

Lai gan abu modeļu nošķirums varētu šķist skaidrs, praktisko problemātiku Latvijas tiesību sistēmā varētu raksturot ar piemēru par zvērināta advokāta atbildību par juridiskās palīdzības līguma izpildi. Vērtējot zvērināta advokāta atbildību, Augstākā tiesa ir secinājusi – ja advokāts veicis konkrētas darbības juridiskās palīdzības sniegšanā, tad viņam šo darbību apjoms un kvalitāte arī ir jāpierāda, iesniedzot atbilstošus pierādījumus.¹⁶ No minētā tiesas formulējuma nevar izdarīt secinājumu, tieši kurš modelis būtu jāpiemēro. Proti, vai ar “darbību apjomu un kvalitāti” jāsaprot advokāta pieliktās pūles vai sasniegts rezultāts.

Tajā pašā laikā Latvijas Republikas Advokatūras likuma (turpmāk – **Advokatūras likums**)¹⁷ 110. pants lietas izskatīšanas brīdī noteica: “[...] ja zvērināts advokāts pieļāvis klienta tiesību aizskārumu un tā sekas ir kāds zaudējums, klientam ir tiesības prasīt apmierinājumu no zvērināta advokāta, ciktāl viņu par šo aizskārumu var vainot.” Tādējādi no piebildes “ciktāl viņu par šo aizskārumu var vainot” varētu secināt, ka advokāta juridiskās palīdzības līguma gadījumā likumdevējs bija noteicis saprātīgo pūļu pielikšanas modeli.

Konkrētajā lietā apgabaltiesa konstatēja, ka advokātam bija jāpārlicinās par klienta parādnieka, juridiskas personas, likvidācijas procesu. Tādējādi advokāta pienākums ir bijis iesniegt pieteikumu nevis tiesā, bet parādnieka likvidatoram. Papildus tiesa secināja, ka kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņš prasības sagatavošanas laikā jau bija nokavēts, “par ko atbildētājam juridiskās palīdzības ietvaros bija jāinformē prasītājs, nevis bezatbildīgi un neatbilstoši advokāta statusam jā sagatavo prasība iesniegšanai tiesā”. Līdz ar to tiesa izdarīja secinājumu, ka advokāts “ir pieļāvis prasītāja tiesību aizskārumu [...] un ir vainojams prasītāja zaudējumos”¹⁸. No minētās

¹⁵ Brants E. Vainas elementi līgumiskās atbildības piemērošanā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 285. lpp.

¹⁶ Augstākās tiesas 31.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-316/2019 (C33431717), 10.1. un 10.2. punkts.

¹⁷ Latvijas Republikas Advokatūras likums: LV likums. Pieņemts 27.04.1993. [23.11.2017.–15.03.2021. red.]

¹⁸ Rīgas apgabaltiesas 02.11.2020. spriedums lietā Nr. C33431717, 9.2. punkts.

izvērtējuma metodikas ir grūti pateikt, atbilstoši kuram līguma saistības modelim tiesa vērtēja zvērināta advokāta darbību.

Likumdevējs 2021. gada 18. februārī pieņēma grozījumus Advokatūras likumā¹⁹, ar kuriem grozīja arī Advokatūras likuma 110. pantu. Pēc šo grozījumu stāšanās spēkā Advokatūras likuma 110. panta pirmā daļa nosaka: "Klientam ir tiesības prasīt atlīdzību par zaudējumu no advokāta, kurš tam sniedzis juridisko palīdzību. Klientam nelabvēlīgs lietas iznākums vai cits nelabvēlīgs juridiskās palīdzības sniegšanas rezultāts nav pamats advokāta atbildībai, ja nav konstatēti visi zaudējumu atlīdzināšanas priekšnosacījumi." No pašreizējās tiesību normas teksta drīzāk varētu izdarīt secinājumu par rezultāta sasniegšanas modeļa noliegumu, nevis kāda no modeļiem apstiprināšanu. Katrā ziņā šis piemērs uzskatāmi demonstrē, ka gan no regulējuma teksta, gan pašas tiesību normas piemērošanas praksē ir sarežģīti noteikt modeli, atbilstoši kuram būtu jāvērtē līgumiskās saistības pārkāpums.

Problēma tiesiskajā regulējumā nošķirt abus saistību modeļus nav jauna vai unikāla Latvijas tiesību sistēmai. Salīdzinošo tiesību pētījumos ir secināts, ka nereti pastāv grūtības identificēt, vai līgumiska saistība paredz saprātīgo pūļu modeli vai rezultāta sasniegšanas modeli. Turklāt problemātisks jautājums var būt noteikt, kas ir konkrētas saistības izpildes rezultāts (ja būtu rezultāta sasniegšanas modelis).²⁰ Iepriekš aplūkotajā advokāta atbildības gadījumā varētu rasties strīds par to, vai ar saistības izpildes rezultātu būtu jāsaprot atbilstoša procesuāla dokumenta iesniegšana vai lietas uzvarēšana (iespējams, pat parāda piedziņa). Tādēļ salīdzinošo tiesību zinātnieki kā novatorisku pieeju līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējumam piedāvā atteikties no prezumpcijām un divu posmu izvērtējuma, tā vietā piedāvājot viena kritērija testu, atbilstoši kuram tiesa noteiktu, kādā apjomā saistību varēja objektīvi izpildīt. Attiecīgi visa tā neizpildītās saistības daļa, kas varēja tikt objektīvi izpildīta, tiktu uzskatīta par prettiesisku rīcību.²¹

Lai gan šāda viena kritērija ideja no teorijas viedokļa varētu šķist pievilcīga, tomēr tā līgumslēdzēju starpā radītu lielu nenoteiktību. Proti, katru civiltiesisku strīdu nevar izskatīt ar tiesas starpniecību, savukārt pašām līgumslēdzējpusēm noteikt saistības objektīvas izpildes apmēru varētu būt sarežģīti pretrunīgo interešu dēļ (sagaidāms, ka atbilstoši kreditora viedoklim saistību varēs izpildīt daudz lielākā apmērā, nekā to uzskatīs parādnieks). Tāpat bez konkrētiem kritērijiem saistības objektīvas izpildes apmēra noteikšana arī tiesām var izrādies sarežģīts uzdevums. Taču konkrētu kritēriju definēšana, visticamāk, novestu pie tās pašas divu pakāpju teorijas, kuras kritikas rezultātā tiek piedāvāta pāreja uz izvērtējumu vienā posmā.

Autora ieskatā, Latvijā nav nepieciešams fundamentāli mainīt līgumiskās atbildības modeli, piemēram, pārejot uz vienu analīzes kritēriju. Tāpat nevajag pilnībā atteikties no idejas par vainas prezumpciju līgumtiesībās vai, tieši pretēji, – visos līgumos paredzēt vainas prezumpciju. Abi atbildības modeļi (vainas prezumpcija un tai pretējais stingrās atbildības modelis) būtu jāskata kopsakarā, jo katrs no tiem atsevišķi ir nepilnīgs. Proti, vainas prezumpcija nebūtu piemērojama tādām

¹⁹ Grozījumi Latvijas Republikas Advokatūras likumā: LV likums. Pieņemts 18.02.2021. [15.03.2025. red.]

²⁰ Jones G. H., Schlechtriem P. Chapter 15. Breach of Contract (Deficiencies in a party's performance). In: International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. VII. Contracts in General, 1999, p. 12.

²¹ Ibid., p. 129.

līgumiskām saistībām, kuras atbilst rezultāta sasniegšanas modelim. Rezultāta sasniegšanas modeli puses var pielīgt pašas. Tāpat arī rezultāta sasniegšanas modelis var jau izrietēt no tiesiskā regulējuma, piemēram, jau iepriekš minētās maksājuma saistības. Tāpat likums atsevišķos gadījumos tieši paredz stingrās atbildības modeli, no kura puses nevar atkāpties. Piemēram, Civillikuma 1998. pantā imperatīvi noregulētais viesnīcnieka glabājums kā stingrās atbildības modeļa piemērs līgumiskās attiecības.²² Tādēļ vainas prezumpcija nevar būt visaptverošs līgumiskās atbildības modelis.

Tajā pašā laikā nevar uzskatīt, ka vainai un tās pakāpēm vispār nav nekādas nozīmes līgumiskās atbildības noteikšanā. Tas būtu pretēji Civillikuma 1649. panta otrajai daļai, kas tiešā veidā uzsver vainas nozīmi. Stingrās atbildības modelis neaptvertu arī tos gadījumus, kad puses pašas ir vienojušās par saprātīgi pielikto puļu modeli.

Tādēļ attaisnojumu koncepciju vajadzētu uztvert kā plašāku un visaptverošāku atbildības modeli, kas ietver jebkuru uz konkrēto līgumisko saistību attiecināmu attaisnojumu. Respektīvi, attaisnojumu koncepcija aptvertu gan gadījumus, kad likums vai līgums kā attaisnojumu paredz vainojamības neesamību, gan gadījumus, kad no likuma vai līguma šāda attaisnojuma nav. Tātad prettiesiskas rīcības līgumtiesībās analīzes otrajā posmā sākotnēji būtu jānoskaidro, kādus tiesiskus attaisnojumus konkrētās saistības neizpildei pieļauj likums un noslēgtais līgums. Starp šiem attaisnojumiem var būt un var arī nebūt vainojamības neesamība. Piemēram, maksājuma saistības gadījumā vainas neesamība nebūs viens no parādnieka attaisnojumiem²³ (ja nebūs īpaši pielīgta). Savukārt bezatlīdzības glabājuma gadījumā pat vieglas neuzmanības pieļaušana būtu attaisnojums saistības neizpildei.²⁴

Turklāt šāda izpratne netraucē raksta pirmajā nodaļā aprakstītajam pirmajam posmam, kurā parādnieks arī var mēģināt attaisnot saistības neizpildi, piemēram, uzrādot attaisnojumu, ka līgums ir spēkā neesošs, saistības izpildes termiņš nav iestājies vai saistība faktiski ir izpildīta. Uzskatāmības labad līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējums būtu apkopojams šādā tabulā:

Tabula. Līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējums

	Saistība izpildīt aktīvu rīcību	Saistība atturēties no darbības
Apstākļi, kas jāpierāda kreditoram	- Saistības esamība - Izpildes termiņa iestāšanās	- Saistības esamība - Izpildes termiņa iestāšanās - Saistības pārkāpums
Prettiesiskumu izslēdzoši attaisnojumi	- Saistība ir izpildīta - Likumiski attaisnojumi - Līgumiski attaisnojumi	- Likumiski attaisnojumi - Līgumiski attaisnojumi

²² Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 327.–328. lpp.

²³ Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1313.

²⁴ Civillikuma 1972. panta otrā daļa.

Šāda izpratne par attaisnojumu koncepciju nav pilnīgi jauns atbildības modelis. Tā pēc būtības apvieno jau tiesību doktrīnā izteiktās atziņas par attaisnojumu koncepciju. Tā, no vienas puses, apvieno attaisnojumu koncepcijas kā kvazistingrās atbildības izpratni, atbilstoši kurai līgumtiesībās neuzmanība nav obligāti konstatējama priekšnoteikums, ja vien likums speciāli to neparedz.²⁵ Savukārt, no otras puses, vainas prezumpciju, atbilstoši kurai vainojamība tiek prezumēta un pārkāpējam ir iespēja to atspēkot.²⁶ Iespējamo attaisnojumu apvienošana vienā modeli savā ziņā ir no starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem izrietošs attaisnojumu koncepcijas pielāgošana Latvijas civiltiesību sistēmai. Pielāgojums ir tāds, ka attaisnojums var būt arī vainojamības neesamība, ja to paredz likums vai līgums. Noslēgumā jānorāda, ka viens no attaisnojumu koncepcijas autoriem – prof. K. Torgāns – par vainas prezumpciju līgumtiesībās ir norādījis: “Jautājumu par atbildību var atrisināt bez vainas prezumpcijas un tās atspēkošanas, ka pastāv taisnāks un saprotamāks – attaisnojumu noskaidrošanas un vērtēšanas ceļš.”²⁷ Visaptverošs attaisnojumu koncepcijas izstrāde ir autora mēģinājums radīt taisnāku un saprotamāku atbildības modeli prettiesiskas rīcības līgumtiesībās konstatācijai.

Kopsavilkums

1. Prettiesiska rīcība līgumtiesībās būtu jāvērtē kā atsevišķu līgumisku saistību iespējams pārkāpums, nevis viss līgums kopumā. Izvērtējums sastāv no diviem posmiem. Pirmajā posmā kreditoram ir jāpierāda noteikti apstākļi atkarībā no tā, vai saistība paredz izpildīt aktīvu darbību vai atturēties no darbības. Savukārt otrajā posmā parādnieks var norādīt uz prettiesiskumu izslēdzošiem attaisnojumiem.
2. Atbildības modelis līgumiska pārkāpuma gadījumā ir attaisnojumu koncepcija, taču tiesību doktrīnā pastāv dažādi uzskati par šī atbildības modeļa saturu. Attaisnojumu koncepcijas satura noskaidrošanas problemātikas pamatā ir saistību iedalījums saprātīgo pūļu pielikšanas modeli un rezultāta sasniegšanas modeli. Latvijas civiltiesībās ir atrodams regulējums gan vienam, gan otram modelim, turklāt līgumslēdzēji var brīvi vienoties par modeļa izvēli. Pašreizējā izpratne par attaisnojumu koncepciju neaptver abu modeļu saistības.
3. Lai aptvertu abu modeļu līgumiskās saistības, attaisnojumu koncepcija būtu jāuztver kā visaptverošs līgumiskās atbildības modelis, kurā attaisnojums var būt un var arī nebūt vainojamības neesamība. Proti, attaisnojumu koncepcija nozīmētu, ka otrajā izvērtējuma posmā parādnieks var norādīt uz jebkādu likumā vai līgumā paredzētu attaisnojumu neatkarīgi no tā satura.

²⁵ Kārklīšs J. Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 49.–50. lpp.

²⁶ Brants E. 2020, 285. lpp.

²⁷ Torgāns K. 2018, 164. lpp.

4. Šāda izpratne par attaisnojumu koncepciju ir jau tiesību doktrīnā izteikto atziņu apvienojums. Šāds apvienojums ir attaisnojumu koncepcijas izpratnes, kas izriet no starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem, pielāgojums Latvijas civiltiesību sistēmai. Pielāgojums ir tāds, ka pirmais solis ir attaisnojumu kataloga noskaidrošana konkrētajai līgumiskajai saistībai, apkopojot likumā un līgumā noteiktos attaisnojumus. Vainojamības neesamība var būt attaisnojums, ja to paredz likums vai līgums. Ja vainojamības neesamība ir attaisnojums, līgumiskajai saistībai tiek piemērots vainas prezumpcijas modelis. Savukārt, ja vainojamības neesamība nav attaisnojums, līgumiskajai saistībai piemēro stingrajai atbildībai līdzīgu modeli, kurā attaisnojumi ir konkrēti likumā vai līgumā minēti apstākļi.